

УДК 159.922.8

Тетяна Сватенкова

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ПЕРЕЖИВАННЯ У КОНТЕКСТІ РОЗГОРТАННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРІОД ЮНОСТІ

Стаття присвячена проблемі актуалізації та первинної інтеграції екзистенційних переживань особистості у юнацькому віці в контексті розгортання життєвого шляху людини.

Ключові слова: *життєвий шлях, юнацький вік, екзистенційні переживання, внутрішній світ, первинна екзистенційна інтеграція.*

Змістове визначення суб'єктного аспекту юнацького періоду обумовило необхідність проаналізувати в ході нашого дослідження певні аспекти екзистенціальної філософії та екзистенціальної психології. Це необхідно, бо при реалізації самопізнавальної активності (ще одного новотвору цього віку) відбувається усвідомлення суб'єктом себе через аналіз своєї ситуаційної поведінки, формування "Я-концепції" та розкриття глибинної інформації щодо свого існування – екзистенції взагалі. У термінології екзистенціалістів глибинною екзистенціальною інформацією виступає знання про себе через розуміння, усвідомлення кінцевих даностей існування – смерті, безглуздості, самотності та свободи; прийняття чи неприйняття суб'єктом цієї інформації істотно впливає на "Я-концепцію" та ситуаційний аналіз себе.

Проблему екзистенційних переживань у психолого-педагогічній та філософській літературі часто пов'язують із проблемою формування індивідуального сенсу життя людини, його переоцінкою, залежно від вікових змін і переживання нею кризових ситуацій, з розвитком самосвідомості особистості. Тут можна згадати наукові дискусії щодо особливостей реалізації сутнісних сил людини – сенсу і призначення людського буття – через самоусвідомлення власного "Я", свого місця у світі та життєтворчості особистості, а саме: концепцію життєтворчості Є.І. Головахи, І.Г. Єрмакова, Н.І. Михальченка, Л.В. Сохань, В.О. Тихоновича; концепцію психосинтезу Р. Асаджиолі; персонологію Г. Меррея та В. Штерна; логотерапію В. Франкла та ін. Оцінюючи людину як особливе вираження сутності буття, Е. Фромм підкреслює: "не варто шукати все нові і нові ознаки її природи. Людина — створіння, що не має своєї ніші, вона належить природі, і в той же час відторгнена нею. Людина має трагічне уявлення про способи свого існування, і кожен індивід заново відкриває цю істину" [3, с. 393].

Особливості екзистенційних переживань у юнацькому віці, незважаючи на ґрунтовні дослідження у різних галузях знання, залишають багато важливих питань без відповіді. Теоретичний аналіз літератури з даного питання дав можливість прослідкувати динаміку наукових поглядів на феномен тривоги, її значення у становленні особистості, охарактеризувати специфіку переживань основних екзистенційних конфліктів

та основні способи захисту від тривоги, пов'язаних з екзистенційними конфліктами.

У психологічному плані юність вирішує задачі завершального самовизначення й інтеграції у спільноту дорослих людей. Це набуття Его-ідентичності за Е. Еріксоном, самовизначення за Д.Б. Ельконіним, життєвого плану за І.С. Коном, інтелектуального дозрівання за Ж. Піаже та Г.С. Костюком, пошук сенсу життя за В. Франклом, самореалізації й індивідуального розвитку за А. Маслоу, прагнення до успіху в діяльності за А.В. Мудриком, зростання сили "Я" та здатності проявити свою індивідуальність в умовах групової діяльності й інтимної близькості, дружби за Г.С. Абрамовою, становлення якісно нової самосвідомості або "Я-концепції" за Р. Бернсом, М.Й. Боришевським, становлення моральної самосвідомості за Л. Кольбергом.

Юнак уже здатен усвідомлювати свої переживання, тобто визначати для нової, зокрема – екзистенційної інформації місце в системі внутрішніх оцінок. Це зумовлює те, що юність у цілому стає дуже відповідальним періодом дорослішання, оскільки саме в цей час відбувається своєрідна усвідомлена інтеграція всіх знань та ставлень підростаючої дитини (щодо світу та себе в цьому світі) в окреме новоутворення, покликане контролювати усе подальше життя людини (складається "поняттєва теорія світу"), або – світогляд, інтегрованість якого прямо залежить від повноти й глибини процесу самопізнання.

Оскільки наші наукові пошуки окреслюють конкретний віковий період розвитку особистості, а саме період ранньої юності, то доречно зупинитися на розкритті понять "внутрішнього світу" та "життєвого світу" особистості. Поняття "життєвий світ" є означенням особливої форми фіксації ставлення до різних сфер людського буття, яке сприймається суб'єктом з точки зору власного, індивідуально-особистісного існування за конкретно-соціальних умов. Зокрема, в дослідженні Л.В. Губернюк обґрунтовано, що життєвий світ є феноменом самосприйняття особистістю свого цілісного існування, передусім у контексті "життєвих смислів" формування, збереження та відтворення самості Я-тіла, що зумовлює предметну й функціональну визначеність його змісту. Доведено, що життєвий світ формується та функціонує як духовна проекція життєпроживання особистості за повсякденних умов соціокультурного середовища [2].

Категорія життєвого шляху розлого розкрита у працях І.С. Кона та Т.М. Титаренко і включена до категорій екзистенційного аналізу особистості. Це не лише траєкторія приватного життя особистості, він є тлом процесів самоактуалізації і самотрансценденції, окреслюючи творчий внесок кожної людини в історію суспільства, поєднує біологічне й історичне. Життєвий шлях – не лише природно-історичний процес, що повторюється, а й унікальна, єдина у своєму роді драма, кожна сцена якої – результат зчеплення безлічі індивідуально-неповторних характеристик і обставин [6, с. 135]. Зазвичай, поняття життєвого шляху розглядають як індивідуальну історію особистості, її зміст, куди входять ті факти, події

і вчинки, які визначають становлення індивіда як особистості. Якщо заглибитися в дане поняття, то очевидно, що життєвий шлях (за В.В. Івановою) – це суб'єктивна ситуативна концентрація тих чи інших етапів його, переживання конкретних, нормативно визначених періодів розвитку, усвідомлення подолання тих чи інших соціальних перешкод. Тут акцент ставиться на усвідомленні подій, які об'єктивно мають місце або розцінюються як такі. Саме тому життєвий шлях не зводиться лише до біографії, оскільки історія життя людини складається не тільки з подій і вчинків, але і з внутрішніх психічних структур, що змінюють саму особистість. Екзистенційний контекст життєвого шляху зустрічаємо у працях Л.І. Анциферової, що розглядає життя людини як розгорнуту в часі систему виборів [1, с. 8-18]. В основі даної системи лежить базальний вибір між життям і смертю.

Таким чином, поняття життєвого шляху відзначається своєю багатогранністю, воно включає у себе множинність різних тенденцій і ліній розвитку у межах однієї біографії, причому ці лінії одночасно автономні і взаємопов'язані.

Юність – перший період дорослого самостійного життя. Відповідальність за власну долю, за майбутнє життя визначає специфіку віку. Юність, як вважає А.В. Толстих, стає другим перехідним періодом у розвитку особистості: підліток тісно пов'язаний зі своїм дитинством, що проходить, а юнак тягнеться до молодості і зрілості, що наближаються [9, с. 250-272]. За свідченнями І.С. Кона, рання юність, як відомо, охоплює вік від 14 до 18 років. [4, с. 66]. Юність — це особливий період між дитинством і дорослістю, ніби "третій світ". З біологічної точки зору, цей період ознаменовується завершенням фізичного дозрівання. До кінця даного періоду основні процеси біологічного дозрівання у більшості випадків завершуються, так що подальший фізичний розвиток можна розглядати як такий, що належить до циклу дорослості.

Особливе становище даного вікового періоду в розвитку особистості, між залежністю від батьків і незалежністю, дорослістю обумовлює характерний розвиток особливостей психіки молодої людини. В даний період часу особу гостро хвилюють проблеми, перенесені з підліткового етапу розвитку, — особлива вікова специфіка, право на особисту автономію від старших та інші. Хоча на даному етапі соціальне та особистісне самовизначення передбачає не стільки автономію від дорослих, скільки чіткі орієнтацію і визначення власного місця у дорослому світі. Поряд із диференціацією розумових здібностей та інтересів, без якої вибір професії утруднюється, це вимагає розвитку інтегративних механізмів самосвідомості, вироблення світобачення та життєвої позиції.

Центральним утворенням юності є розвиток самосвідомості, відкриття внутрішнього світу особистості [9, с. 44]. Внутрішній світ особистості — це її образи, думки й переживання, прагнення, плани, мрії, цінності, спогади. Для дитини єдина усвідомлювана реальність – це зовнішній світ, куди вона проектує і свою фантазію. Цілком усвідомлюючи свої вчинки, вона ще не усвідомлює власних психічних станів. Для юна-

ка зовнішній, фізичний світ – тільки одна з можливостей суб'єктивного досвіду, осереддя якого є він сам. Пізнання та розвиток внутрішнього світу особистості здійснюється шляхом активного самопізнання та самозаглиблення, через глибоку особистісну рефлексію. Набуваючи здібності заглиблюватися в себе, в свої переживання, особистість заново відкриває цілий світ нових емоцій, красу навколишнього світу.

Дане новоутворення є особливим і небезпечним. З одного боку, воно допомагає особистості розібратися у собі, у мотивах власної діяльності, походженні виборів та важливості побудови життєвого шляху. З іншого боку, пізнання власного "Я" забирає багато енергії та часу і може бути особливо небезпечним, коли переважає над міжособистісним спілкуванням та взаємодією з зовнішнім світом. Зазвичай дане переживання викликає цілу низку нових тривожних і драматичних переживань. Внутрішнє "Я" не співпадає із "зовнішньою" поведінкою особистості у різноманітних типових ситуаціях, актуалізуючи проблему самоконтролю [4, с. 85].

Відкриття "Я" майже завжди пов'язано не тільки з позитивними, але і з негативними емоціями, хоча завжди супроводжується неясним відчуттям тривоги, яка загрожує стабільності внутрішнього світу особистості. Відомо, що тривога – це бажання того, чого людина лякається. За словами Р. Мея, тривога – це "симпатична антипатія... наче чужа сила тримає людину, але вона не може вирватися, у неї немає волі зробити це, бо вона боїться того, що бажає. Тривога робить людину безсилою" [8, с. 44]. Ми пригнічуємо, витісняємо протилежну сторону – свідомість буття, і одним із наслідків цього витіснення є те, що в сучасної людини образ себе і свого досвіду, а також поняття про себе як про відповідального індивіда позбавлені цінності, як суспільної, так і власне особистісної.

Спосіб життя і її усвідомлення не існують без образу смерті і зведення своїх рахунків з нею, яке починається саме в юності. Слова "самовизначення", "пошук себе", "відкриття Я" звучать інтроспективно-індивідуалістично. Здається, ніби весь цей пошук обернений всередину себе і має чисто суб'єктивний напрям. Але при всій інтимності цього процесу його зміст соціально виразний і має світоглядний сенс, який з віком стає все більш явним.

Екзистенційний вакуум пояснює і такі явища, як юнацька злочинність, алкоголізм, наркоманія [8, с. 85]. Саме ситуація кризи загострює пошук сенсу, який дуже важко віднайти в ситуації автоматизації праці і конформності особистості людини. Дуже рано особистість усвідомлює важливість і майже повну відсутність вибору в оточуючому її світі. Сенс життя знаходиться за межами внутрішнього світу особистості, він полягає в самоактуалізації як частини само трансцендентності. За словами В. Франкла, його можна віднайти трьома шляхами: через визначні діяння, переживання цінностей та шляхом страждань.

Юнак вже здатен усвідомлювати свої переживання, тобто визначати для нової, зокрема, екзистенціальної інформації, місце в системі вну-

трішніх оцінок. Це обумовлює те, що юність в цілому стає дуже відповідальним періодом дорослішання, оскільки саме в цей час відбувається своєрідна усвідомлена інтеграція усіх знань та ставлень підростаючої дитини (щодо світу та себе в цьому світі) в окреме новоутворення, покликане контролювати усе подальше життя людини (складається "поняття тева теорія світу"), або – світогляд, інтегрованість якого прямо залежить від повноти й глибини процесу самопізнання.

Під час юнацького дорослішання ("прилучаючись до суті людської екзистенції") дитяча первинна екзистенціальна орієнтація при застосуванні здатності до усвідомлення переходить до нової якості – первинної екзистенціальної інтеграції, де інтеграція – це об'єднання розрізної інформації про себе в єдине ціле, або переведення загальнолюдських законів існування на власний індивідуальний рівень.

Отже, юнак, зіштовхнувшись під час самопізнання з кінцевими даностями людського існування та конфліктними протилежностями, на які вони перетворюються в його свідомості, потребує саме зовнішньої системи оцінювання цього нового знання. Звідси, якщо узагальнити усе вище сказане та розглянути період юнацького дорослішання з точки зору суб'єктного підходу, то перебіг цього періоду набуває такого змісту: зростаюча потреба зрозуміти свій внутрішній світ (пошук себе) вимагає свого задоволення; воно відбувається на основі усвідомлення юнаком свого ставлення до інших людей, до світу та до себе (інформація для рефлексії цього ставлення нагромаджується в нього під час всього дорослішання в межах трьох сфер життєдіяльності: "Я – Я", "Я – Діяльність", "Я – Інший") [3, с. 20]. Провідним і вихідним фактором у становленні індивідуальності стає можливість сприйняття іншого як рівного собі. Тобто, спочатку дитина пізнає, яка вона, через взаємодію з дорослими (сфера "Я – Інший"). Потім на перший план виходить оцінка успішності в певній діяльності, а саме, у навчанні; причому оцінку цю дають спочатку дорослі, а потім вже й сама дитина (сфера "Я – Діяльність"). Нарешті, через аналіз та оцінку своїх стійких характеристик, у підлітковому віці починає складатися поняття про особистісні якості та інші властивості свого внутрішнього світу (сфера "Я – Я").

Отримана в результаті самопізнання інформація про себе вимагає складання цілісної, внутрішньо узгодженої картини (у протилежному випадку відбувається розвиток внутрішньоособистісного конфлікту та, зрештою, закріплення кризового стану суб'єкта).

У результаті здійснення цієї інтеграції відбувається первинне (тобто – вперше у житті) смисложиттєве самовизначення суб'єкта, елементами якого є [7]: рівень самоусвідомлення, який детермінується системою еталонів-цінностей, інформація про себе за трьома сферами життєдіяльності та етапи здійснення інтеграції цієї інформації. Рівень завершеності цього самовизначення (тобто представленість у свідомості суб'єкта всіх вище означених елементів) є своєрідністю внутрішнього змісту „одиничного існування” юнацького дорослішання.

Отже, первинна екзистенціальна інтеграція – це свідоме смисло-життєве самовизначення зростаючого індивідуума, яке він здійснює вперше на своєму життєвому шляху (вторинна і т. д. інтеграція відбувається у випадку переживання людиною екзистенціальної кризи). Блокування цього самовизначення призводить до того, що юнак залишається наодинці зі своєю тривогою, яка супроводжує весь процес пошуку себе. Звідси – внутрішня напруга від незадоволеної потреби зрозуміти себе зростає, і він знімає її серед подібних собі, тобто серед однолітків, які однією своєю присутністю вже знімають частину тривоги – адже вони розуміють одне одного, оскільки мають схожі переживання. Так формується почуття "ми": "ми" не схожі на "них"; "вони", дорослі, не розуміють "нас". Це призводить спочатку до відчуженості, а потім і до протистояння двох вікових когорт.

Очевидно, що юність — безперечно дуже значущий період у житті людини. Вступивши у юність підлітком, молода людина завершує цей період дорослістю, коли вона дійсно сама визначає для себе свою долю: шлях духовного розвитку і земного існування. Вона планує своє місце серед людей, свою діяльність, свій спосіб життя. У юності саме екзистенційні переживання, усвідомлені чи неусвідомлені, допомагають людині спрямовувати свій розвиток до особистісного самовизначення, пошуку смислу і себе. Юність, набуваючи потенціалу особистості, що входить у період другого народження, починає відчувати свободу від безпосередньої залежності тісного кола значущих людей. Дана незалежність несе в собі сильні переживання, захоплює емоційно і створює нові проблематичні ситуації для набуття досвіду. Саме доросла, соціально і психологічно зріла особистість несе у собі постійність світосприйняття, ціннісних орієнтацій, що органічно поєднують у собі не тільки незалежність, а й розуміння необхідності залежності — бо особистість несе у собі буття суспільних відносин.

1. *Анциферова Л.И.* О динамическом подходе к психологическому изучению личности / Л.И.Анциферова // Психологический журнал. – 1981. – [Т. 2.] – С. 8–18.
2. *Губернюк Л.В.* Життєвий світ людини в контексті соціально-філософського дослідження. Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 / Л.В. Губернюк; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2003. — 16 с. — укр.
3. *Жеребцов С.Н.* Взаимосвязь ценностных ориентаций и значительных событий жизненного пути личности в юношеском возрасте: Автореф. дис.на соискание научной степени канд. психол. наук / С.Н.Жеребцов – Минск, 2001. – 20 с.
4. *Кон И.С.* Открытие "Я" / И.С.Кон. – М., 1978. – 367 с.
5. *Кон И.С.* Постоянство и изменчивость личности/ И.С. Кон// Психологический журнал. – 1987. – [Т.8] №4. – С.135- 147.
6. *Кон И.С.* Психология ранней юности / И.С.Кон — М.: Просвещение, 1989. — 255 с.
7. *Лановенко Ю.* Екзистенційний зміст суб'єктного аспекту юнацької кризи / Ю.Лановенко // Соціальна психологія. — 2006. – №2. — С. 46-52.
8. Особистість у психологічних дослідженнях: [хрестоматія] / упорядники О.Д. Кресан, О.І. Михайлова, Є.С. Медвідь, М.В. Папуча, О.А. Тимошенко; [за

- заг.ред. С.Д.Максименка, М.В. Папучі]. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. Миколи Гоголя, 2010 – 471 с.
9. Папуча М.В. Психологія ранньої юності / М.В Папуча — Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ, 2001. – 174 с.
  10. Рабочая книга школьного психолога / Под ред. И.В. Дубровиной. – М., 1995. С.250 – 272.
  11. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм — М.: Республика, 1994. – 447 с.

This article is devoted to the problem of mainstreaming and integration of primary existential experiences of personality in adolescence in the context of the deployment of life man.

Keywords: *life, youthful age, existential experience, the inner world, the primary existential integration.*